

הרב חנן כהן
מח"ס "בנין שבת"

בענין פתיחת פקקים בשבת

ביאור דעת מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בזה

במאמר זה נדון בשאלה הנוגעת למעשה מידי שבת בשבתו, האם מותר לפתוח פקק העשוי מפלסטיק בפעם הראשונה בשבת¹, והשאלה היא, שהרי בשעה שפותח את הפקק בפעם הראשונה הוא מנתק את הטבעת המחוברת לפקק וע"י כך נעשה הפקק ראוי לשימוש, שהרי כל עוד שהטבעת מחוברת לפקק אי אפשר להשתמש בפקק לפתיחה ולסגירה, ונמצא שע"י פתיחת הפקק וניתוק הטבעת הר"ז "גומר את מלאכת הפקק" והר"ז אסור משום "מכה בפטיש"². וכדאיתא בגמ' (שבת עה:): רבה ורב זירא אמרי תרוויהו, כל מילתא דאית ביה גמר מלאכה, חייב משום מכה בפטיש.

ולכאורה דמי למש"כ רש"י ריש פרק הבונה (ד"ה המכה) "לאחר שחצב את האבן סביב, ומבדיל מן ההר קצת, הוא מכה בפטיש מכה גדולה והיא מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן, וכל הגומר בשבת מלאכה, תולדת מכה בפטיש היא" עכ"ל. והכא נמי ע"י פתיחת הפקק הטבעת מתנתקת מהפקק, ונמצא מכשיר את הפקק לשימוש, והר"ז "גמר מלאכת הפקק" ואיסורו משום "מכה בפטיש".

ואומנם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל כתב לחדש שאין בפתיחת פקק פלסטיק משום מכה בפטיש, וכידוע שהגרש"ז זצ"ל בירר הלכה זו לעומק וכתב בנידון זה חמש תשובות [ונדפסו בספר מאור השבת ח"א עמ' תפ"ב, ובח"ב מכתב כ"ג אות ז', ובמנחת שלמה ח"ב סי' י"א, ובתיקונים ומילואים לשש"כ פ"ט הערה ס"א], והעולה מכל תשובותיו שישנם כמה טעמים להיתר פתיחת הפקק.

והנה נידון זה של פתיחת הפקק פלסטיק נוגע ביסודי ושורשי מלאכת מכה בפטיש. והוא נפק"מ למקרים ולנידונים נוספים הקשורים לגדרי "גמר מלאכה" ולמלאכת "מכה בפטיש". וראיתי שת"ח וגדולי תורה רבים שנשאו ונתנו בשאלה זו נבוכו בהבנת פסק הגרש"ז זצ"ל, ולענ"ד זאת מפני שדברי הגרש"ז זצ"ל וסברתו מפורזים בכמה מקומות, ומה שכתב במקום אחד אינו כתוב במקום אחר.

לכן אמרתי לכנס למקום אחד את כל תשובות הגרש"ז זצ"ל בנידון זה ולבארם אחת לאחת בטעמים ובמקורם. וגם נביא את עיקרי הקושיות שהתקשו בהם מחברי זמננו על פסק זה, ואכתוב

1. ויש לציין, שמאמר זה עוסק בעיקרו בפתיחת פקק מפלסטיק, אשר כולו נעשה ונגמר עוד לפני הרכבתו על הבקבוק, וכן הטבעת המחוברת לפקק ניכר שאינה מגוף הפקק, ובכה"ג ס"ל הגרש"ז שמותר לפתוח את הפקק בשבת, כיון שכבר נגמרה מלאכתו קודם לפתיחתו [וכמבואר להלן]. אבל פקק העשוי ממתכת, אשר הפקק נעשה רק על צוואר הבקבוק, והטבעת שבתחתית הפקק היא ממש חלק בלתי נפרד מגוף הפקק, נמצא שבפתיחת הפקק ובניתוק הטבעת הר"ז גומר את מלאכת הפקק ואסור לפותחו בפעם הראשונה בשבת משום איסור מכה בפטיש, כ"כ הגרש"ז במנחת שלמה ח"א סי' צ"א אות יב, ובח"ב סי' י"א אות ו', ויבאר עוד להלן בפרק ד', עיי"ש.
2. ויש מהפוסקים שכתבו לאסור את פתיחת הפקק משום איסור "מחתך" כיון שע"י ניתוק הפקק מהטבעת נוצרה לפקק מידה חדשה, אולם דעת הגרש"ז בכמה מקומות שאין בכל כה"ג משום איסור מחתך כלל, כיון שאינו מכין למידה אלא רק פותח את הפקק במקום הנוח והמיועד לפתיחה. ראה שכ"כ הגרש"ז "במאור השבת" ח"ב מכתב כג' אות ז', וראה עוד בענין מחתך בפתיחת פקקים במש"כ בבנין שבת מלאכת מחתך פרק מו' אות ד'. ובמאמר זה הנידון הוא רק משום איסור מכה בפטיש.

את אשר נלענ"ד ליישב ולבאר הלכה זו. ואקוה שמאמר זה יביא תועלת לבירור שאלה חשובה ומצויה זו. ויהי"ר שיאיר ה' עינינו בתורתו ושלא אכשל בדבר הלכה.
ובתחילה נקדים ונאמר, שמתשובותיו של הגרש"א נראה, שישנם ג' טעמים שונים להחיר את פתיחת הפקק:

- (א) הטבעת היא דבר נפרד שאינו מגוף הפקק, והסרת דבר חיצוני שאינו מגוף הכלי, לא הרי גמר מלאכה.
 - (ב) הפקק כבר עשוי ונגמרה מלאכתו עוד לפני הרכבתו על הבקבוק, והטבעת היא תוספת המחוברת לפקק לפעם הראשונה בלבד, וחיבור חד פעמי לא מבטל שם כלי מהפקק.
 - (ג) הטבעת היא תוספת לתועלת השימוש בפקק, שיהא סגור לגמרי לפעם הראשונה, ומשום שהטבעת היא מעלה ויתרון לפקק שיהא סגור בחוזק, אין הטבעת מבטלת שם כלי מהפקק, ואין בהסרתה משום גמר מלאכה.
- ולהלן נבאר כל טעם בפני עצמו, ונחלק את המאמר לד' פרקים:

פרק א: איסור גמר מלאכה – בסילוק דבר צדדי שאינו מגוף הכלי

א. הטעם הראשון (מכתב הגרש"א) – משום שהטבעת אינה חלק מגוף הפקק, ואין איסור גמר מלאכה אלא כשמתקן בגוף הכלי.

המכתב הראשון שכתב מרן הגרש"ז בענין זה נתפרסם לראשונה בספר מאור השבת ח"א עמ' תפ"ב, ואח"כ נדפס במנחת שלמה ח"ב סי' י"א סק"ו, וז"ל "מה שכתבתי בפשיטות לאסור פתיחת פקק הברגה, הוא רק כשהטבעת הנלחצת היא ממש חלק בלתי נפרד מגוף הפקק, ולכן אף אם קילקולו הוא רק בגלל ההידוק, מכל מקום יש לראותו כפקק מקולקל אשר רק ע"י הניתוק מהטבעת הוא שוב חוזר להיות פקק יתור קצר ומתוקן."

מה שאין כן סוג פקק של נידון דידן הרי גם לפני שהרכיבו אותו על הבקבוק, הרי הטבעת הזאת [של הפקק] נפרדת ברובה מהפקק עצמו וניכר לכל אדם שהטבעת הזאת היא מיועדת רק להידוק הפקק על הצוואר, והיא גם יותר דק מהפקק, ולכן אף שגם טבעת זו מחוברת בחלקה עם הפקק מכל מקום ניכר ממש שהוא דבר נפרד, ורואים שהפקק הוא העיקר והטבעת היא כמו עור או שעוה שמסביב למכסה, ולכן הרי הם כשני דברים נפרדים.

ואין דעתי נוחה מזה שאוסר בשמירת שבת כהלכתה פרק ט' אות יח' להסיר בשבת את המכסה של קופסת קוואקער אם הפס הזה ניכר ונראה כנפרד מעיקר הקופסא, וכן נראה לענ"ד לענין נידון דידן דשפיר שרי להסיר אותו בשבת" עכ"ל.

ונראה ביאור דבריו, דבא לחדש לנו יסוד גדול בדין גמר מלאכה, דכל איסור גמר מלאכה הוא רק באופן שגומר ועושה פעולה בגוף הכלי, כמו מיישר עקמיותו של כלי או מיישר את האבנים שבכותל, ולא כאשר מסלק דבר צדדי שאינו מגוף הכלי, ואעפ"י שמפריע לשימוש ואי אפשר להשתמש בכלי בלי סילוקו, מכל מקום אי"ו נחשב "גמר מלאכת הכלי", כי יש תנאי באיסור ד"גמר מלאכה" שהפעולה תהיה "בגוף הכלי" ולא בסילוק דבר חיצוני ונפרד מהכלי.

והנה מצינו שמרן הגרש"ז זצ"ל בספר שש"כ (פרק כח, הערה ד) כבר כתב יסוד זה, והוכיח כן מדברי המגן אברהם שכתב (בסימן ש"מ ס"ק יח) שספר שדפיו נדבק ע"י שעוה (אפילו בשעת הכריכה) מותר לסלק את השעוה, ולהפריד את הדפים הדבוקים, ואין בזה משום איסור קורע, כיון שהספר נדבק שלא לרצונו ואין זו הדבקה לקיום. והקשה הגרש"ז זצ"ל, דאומנם אין בהסרת הדבק משום איסור קורע, אבל צ"ב אמאי אין בזה משום איסור "מכה בפטיש", שהרי בהסרת הדבק

גומר את מלאכת הספר, שעד עכשיו הספר לא היה ראוי לשימוש ומכאן ואילך נעשה ראוי לשימוש. וכתב ליישב וז"ל "דמכיון שהדבק הוא דבר צדדי ואינו מגוף הספר לא שייך זה כלל לדין מכה בפטיש". וראה עוד בספר בנין שבת ח"א פרק כ"ד ראיות ודוגמאות להא דאין איסור מכה בפטיש חל אלא כשמתקן בגוף הדבר ולא כשמסלק דבר חיצוני שאינו מגוף הכלי. ואכמ"ל ועיין בהערה³.

ב. ראייה מדין מפריד כ' כלים המחוברים משעת עשייתו
בספר "פיה פתחה בחכמה" (ח"א, בירורי הלכה סימן ד') נדפס מאמר מהגר"ר פסח אליהו פאלק שליט"א בעמח"ס שו"ת "מחזה אליהו", בענין פתיחת פקק פלסטיק בשבת. ובו הוא מקשה כמה קושיות על פסקו של הגרש"א, ובתחילת המאמר כתב להקשות (אות ז) וז"ל "והנה בודאי מייירי שהטבעת הוא נוצר יחד עם הפקק עצמו ולא שחיבר עליו הטבעת אח"כ, דאז היה פשוט שהוא באמת חלק נפרד, אלא מייירי שהכל נוצר יחד, ואעפ"כ חידש לן דאין בהסרתו מעשה של גמר כלי מאחר דניכר לעין הרואה שאין הטבעת חלק מהפקק, ואדרבא הוא דבר יתר שעומד להסירו, והנה לא זכיתי לרדת לסוף דעת הגאון זצ"ל בזה, ולא הביא מקור להוכיח ממנו, שיש לומר חידוש כזה, שהגם שהוא דבר אחד מראשית הוויתו, מ"מ מאחר דניכר שאינו חלק מהכלי מותר לנתקו בשבת" עכ"ל.

3. ולכאורה יש להקשות על יסוד זה מגמ' (שבת עה:) דמאן דשקיל אקופי מגלימא הר"ז חייב משום מכה בפטיש. ופרש"י ד"ה דשקיל וז"ל "וכן קשין וקסמין דקין שנארגו בה בלא מתכוין, ונוטלין אותם ממנה לאחר אריגה, גמר מלאכה הוא וחייב משום מכה בפטיש". והרי הקשין והקסמין האלו אינם מגוף הבגד אלא באו מבחוץ ואעפ"כ יש בהסרתם משום מכה בפטיש.

אומנם נראה דלא קשיא, שכן מבואר באור זרוע סי' פ"א דלא נאסר אלא בקיסמין שנארגו בבגד אבל קיץ אומנם נראה דלא קשיא, שכן מבואר באור זרוע סי' פ"א דלא נאסר אלא בקיסמין שנארגו בבגד אבל קיץ וכל כיוצא"ב שהסתכן בבגד אח"כ ולא נארג עימו בשעת האריגה מותר להסירו מהבגד ואין בזה משום מכה"פ. ודבריו הובאו ברמ"א סי' ש"ב ס"א. וכן מבואר בשע"צ סי' ש"ב אות ט', שאפי' הקיץ נכנס בעומק הבגד ואפי' בבגד חדש, ואפי' באופן שמקפיד שלא ללבוש הבגד עם הקיץ, מ"מ כיון שלא נארג בבגד אלא נסתכן אח"כ הרי"ז מותר להסיר הקיץ לכתחילה "דזה אינו בכלל תיקון מנא". עכ"ד.

והביאור נראה, שרק מה שנארג בבגד הרי זה נהפך להיות "גוף אחד" עם הבגד, ובכנה"ג כשמסלקו הר"ז חשיב תיקון בגוף הבגד, וחייב משום מכה בפטיש, אבל קיסמין וקוצים שהסתככו אח"כ ולא נארגו בשעת האריגה לא חשיב "גוף אחד" עם הבגד וליכא בזה משום איסור מכה"פ. וכן מדויק בדברי רש"י הנ"ל שכתב "וכן קשין וקסמין דקין שנארגו בה בלא מתכוין". ומשמע דרק קשין וקיסמין שנארגו עם הבגד חשיב כהוצאתם משום מכה בפטיש.

וכן נראה מדברי רש"י (שבת עד:) ד"ה חייב י"א וז"ל "חתך [את הכוורת] לאחר אריגתה כדי להשוותם הרי זה מכה בפטיש כדאמרין (לקמן עה:) (האי מאן דשקיל אקופי מגלימי חייב משום מכה בפטיש". ונראה מרש"י שמחשיב את הקיסמין שנארגו בבגד שהם "גוף אחד" עם הבגד כמו שהקנים הכולטים מהכוורת הם "גוף אחד" עם הכוורת, ודו"ק.

וכ"כ הטור סי' ש"ב וז"ל "הנוטל מן הבגד קיסמין וקשרין הנשארים בו מן האריגה אם היה מקפיד שלא ללבוש עד שיטלם חייב". עכ"ל. ומשמע דדוקא קיסמין שנשארו בו מן האריגה דאז הרי גוף אחד עם הבגד וחייב על הוצאתם משום מכה"פ, אבל קיסמין שנסתככו בבגד אח"כ (ולא נארגו עימו) לא חשיב הוצאתם גמר מלאכה, ואין בזה משום איסור דמכה בפטיש. וכן נראה מדברי הלבוש סי' ש"ב ס"ב וז"ל "אבל הנוטל מן הבגד קסמין וקשרין התחובין בו ע"י האריגה, וקשרין הנשארים מן האריגה הר"ז חייב משום מכה בפטיש". וה"נ נראה מדברי הלבוש שקשין וקיסמין שהסתככו בבגד לאחר האריגה אין איסור מכה בפטיש בהוצאתם. וכדברי הלבוש כתבו גם בחיי אדם כלל מ"ד סעיף ג', ובשו"ע הגר"ז סי' ש"ב סעיף ו'. ונמצא לפי"ז ראייה ליסוד הגרש"א, שדבר חיצוני כמו קיץ וכיוצא"ב שהסתכן בבגד מבחוץ (ולא נארג עימו) אין בהסרתו משום מכה"פ, ודמאי לדבק שנדבק בספר, שאין בהסרתו משום מכה"פ.

וכן נראה מוכח משו"ע סי' שכ"ג סעיף ט' "מותר לשפשף הכלים בכל דבר וכו'" ובמשנ"ב ס"ק לח' כתב

ולענ"ד נראה להביא ראיה גדולה ליסודו של הגרש"א, שדבר שאינו מגוף הכלי, שעומד להינטל ולהיפרד מחיבורו, וניכר שהוא כלי בפני עצמו, אין בהפרדתו משום "גמר מלאכה", ואפי' שהוא מחובר לכלי מתחילת עשייתו.

דהנה כתב הרמב"ם (פ"ד מהלכות יו"ט הל' ח') "שתי כלים שהן מחוברים בתחילת עשייתן כגון שתי נרות או שתי כוסות, אין פותחין אותן לשנים מפני שהוא כמתקן כלי". ומקור הדין ממתני' (ביצה דף ל"ב), דתנן "אין פותחין את הנר מפני שהוא עושה כלי". והר"מ בפ"י המשניות שם כתב לפרש: "נר ידוע, והנרות שלהם היו עושין אותן זוגות וחותכין אותן אחר עשייתן". (ועי"ש ברש"י ותוס' שפירשו המשנה באופן אחר).

ומבואר בגמ' (ביצה ל"ב), דמה שכתוב במשנה "אין פותחין את הנר מפני שהוא עושה כלי". אחי' כר' אליעזר בן צדוק. דתנן (במשנה עדיות פ"ב מ"ה): "אלפסין חרניות טהורות באהל המת, וטמאות במשא הזב. ר' אליעזר בן צדוק אומר אף טהורות במשא הזב מפני שלא נגמרה מלאכתן". ובפירוש הברטנורא שם כתב: "כלי חרס סתומים עשויין כמין כדור חלול מבפנים, ולאחר שמלבינים אותו בכבשן חותכים אותו באמצע והוא נעשה שני כלים, ולראב"צ אינם מקבלים טומאה שכיון שצריך לחותכן נחשב שעדיין לא נגמרה מלאכתן". ובפירוש המשניות לר"מ שם כתב "אלפסין אירניות, מחבתות עושין אותן מזדווגות, וכשנשלם בשולם חולקין אותם באמצע, ונעשין שתי מחבתות, כמו שעושין בכוסות הזכוכית, וקודם חילוקן סבר ר' יהושע בן מתיא שהן מתטמאות וכו'". עכ"ל.

כלומר דהמשנה (ביצה ל"ב). שאין פותחין את הנר ביו"ט מפני "שהוא עושה כלי" (פ"י הר"מ דהיינו שאסור להפריד ב' נרות דבוקים), אילו בשיטת רבי אליעזר בן צדוק שכלים המחוברים משעת עשייתן אינם מקבלים טומאה עד שיחתכן, כיון "שלא נגמרה מלאכתן, וחיתוכן היינו גמר מלאכתן" וא"כ אף לגבי יו"ט אין פותחין את הנר משום שהוא "עושה כלי ביו"ט". אבל לדעת רבי יהושע, הסובר שהכלי נגמרה מלאכתו עוד לפני חיתוכו, א"כ אף לגבי יו"ט אין בהפרדת הכלים משום "עשיית כלי"⁴.

והנה בהגהות מימוני (על הרמב"ם שם, והובא בב"י סי' תקי"ד) הקשה על הרמב"ם, וז"ל: "ולאו הכין הלכתא, דהא בגמ' מוקי לה כיחידאה, וגם בעל הלכות גדולות לא אדכרה כלל, משום דלא קיימא לן הכי". כלומר, קשה הרי הלכה כר' יהושע שאלפסין מקבלות טומאה אף קודם חלוקתם, וכמש"כ שם הר"מ בפ"מ: "ופירוש ר' יהושע כולו נכון, ואין הלכה כרבי אלעזר בן צדוק". וא"כ אמאי פסק הר"מ, שאסור להפריד ב' כוסות או ב' נרות המחוברים משעת עשייתן (וכרבי אלעזר בן צדוק), הרי קיי"ל כרבי יהושע שמלאכת הכלי נגמרה אף קודם חלוקתו, וכמבואר. ומשום כך סבר הגהות מימוני שמותר לכתחילה להפריד את הכלים המחוברים ביו"ט.

"אפילו בנדר וחול". ומדלא חילקו משמע, שאפי' כלי חדש שהוא מלוכלך משעת עשייתו מותר לשפשפו ולנקותו, וחזוין שאע"פ שניקוי הכלי מכשיר אותו למלאכתו, שהרי בלא הסרת הליכלוך א"א להשתמש בכלי, מ"מ מותר לנקות את הכלי ואינו נחשב ל"גמר מלאכה". ומוכח מכאן שכיון שהתיקון אינו "בגופו של כלי" אלא רק מסלק ליכלוך חיצוני שנדבק בכלי אינו חשיב "גמר מלאכה", ודמיה להסרת דבק מספר, וקוץ מבד, שאין בהסרת הדבר שהסתכן משום "גמר מלאכה", וכמבואר לעיל. ⁴ ובביאור דעת רבי יהושע הסובר, שמלאכת הכלי נגמרה עוד לפני החיתוך, כתב הראב"ד (עדרות פרק ב' מ"ה) שהוא משום "שמחוסר חתיכה לאו מחוסר מעשה הוא, דהוה ליה כמגופת חבית". וכ"כ במאירי (ביצה ל"ב. ד"ה דחזי) "ואע"ג דמחוסר חתיכה, הוה ליה כיסויה כמגופת חבית, דלינטל קא". עכ"ל. ובפירוש "יכין" על המשנה בעדרות שם כתב "משום דלא מחוסר רק חלוקה שהוא דבר קל ואינו מעשה אומן".

ג. מוכיח שהפרדת כלים מחוברים- אינו נחשב לגמר מלאכה

וליישב את קושיית הגהות מיימוני, כתבו גדולי המפרשים (השער-המלך, המרכבת המשנה, הראש-יוסף, ראשון לציון, שפת אמת, ובהגהות הרש"ש) דיש לדייק בר"מ שכתב (באיסור הפרדת הנר): מפני שהוא "כמתקן כלי" והיינו איסור דרבנן. וכן נראה מדכ"ל הר"מ דין זה עם דברים האסורים מדרבנן, (ע' ר"מ הל' שבת פ' כ"ג הל' ו', אין שוברים חרס ואין חותכין נייר וכן שיפור שמתקנו בידו). וכן בספר "מרכבת המשנה" כתב שכן מבואר בירושלמי (ביצה ל"ב). דמתני' דאין פותחין את הנר הוי איסור דרבנן מפני שהוא כמתקן כלי (וכלשונו של הרמב"ם). ודברי הירושלמי הובאו ברבינו חננאל (ביצה ל"ב).

ולפי זה מיושבת ק' הגהות מיימוני, דלעולם הלכה כר' יהושע, והכלי מקבל טומאה, אף לפני חלוקתו, כיון שכבר נגמרה מלאכתו, ומשום דסבר "שמחוסר חתיכה אינו מחוסר מעשה", אמנם לענין שבת אסור מדרבנן להפריד את הכלים, ומשום שנראה "כמתקן כלי". וכ"כ להדיא בתוס' רי"ד (ביצה ל"ב). שלדעת ר' יהושע פתיחת הנר ביו"ט אינה מלאכה גמורה ואסורה מדרבנן עיי"ש. ולפי"ז מוכן שהרמב"ם כתב לאסור להפריד את הכוסות והנרות המחוברים ומשום איסור דרבנן שנראה כמתקן.

אמנם צ"ב טובא, הא גופא אמאי אין בהפרדת כלים המחוברים משעת עשייתן איסור תורה משום מכה בפטיש, הרי ע"י ההפרדה הוא גומר ומכשיר את הכלי למלאכתו, שהרי לפני הפרדתם הכלים הינם סתומים וחתומים כמו "כדור חלול מבפנים" וא"א להשתמש בהם כלל [כמו שכתב בברטנורא עדיות פ"ב מ"ו "כדור חלול מבפנים"], ורק לאחר הפרדתם נעשו לכלים הראויים לשימוש, וא"כ לכאורה אין לך "גמר מלאכה" ועשיית כלי גדול מזה.

ד. איסור גמר מלאכה הוא- כשהפעולה נעשית בגוף הכלי

ובביאור הדבר נראה, דמלאכת מכב"פ, שהוא גמר מלאכת הכלי, היינו דוקא באופן שהתיקון נעשה בגוף הכלי, והיינו שיש בגוף הכלי איזה פגם או חיסרון, כגון: שמכה בפטיש על האבן מכה גדולה ועיי"ז האבן מתנתקת ומתפרקת מההר, שזהו גמר מלאכה של חוצבי האבן [כ"כ רש"י ר"פ הבונה], וכן המכה בפטיש על הכלי כדי ליישר את עקמימותו של הכלי, שהוא אב מלאכת מכה בפטיש שהיתה במשכן [כ"כ תוס' ר"פ הבונה]. אבל אם הכלי כבר נגמרה מלאכתו ואין בגופו שום חסרון או פגם, אלא שצריך רק להפרידו מדבר חיצוני שאינו מגוף הכלי, ומכיון שהכלים עומדים להיחתך ולהיפרד זה מזה ואינם אלא מחוסרים חיתוך, אין זה נחשב "גמר מלאכה" ואינו אלא איסור דרבנן ש"נראה כמתקן". וראה בהערה 4 שכל שעומד להינטל לא חשיב מחוסר מעשה. עיי"ש.

ומעתה מבואר החילוק: בפותח בית הצואר, הקלקול הוא בגוף הבגד שהוא סתום ונתבטל שם בגד ממנו, וע"י שפותח וחותר את מקום בית הצואר הר"ז מתקן בגוף הבגד. וכן מאן דשקיל אקופי מגלימי (גמ' שבת ע"ה): מכיון שהקיסמין נארגו בכבד הרי זה קילקול בגוף הבגד וע"י שמסלק את הקיסמין הר"ז מתקן וגומר את גוף הבגד, ומשום כך אפי' שהחיתוך נעשה בקלות הר"ז חשיב "גמר מלאכת הבגד" וחייב משום מכה בפטיש.

משא"כ ב' נרות וכוסות המחוברים אין הקלקול בגוף הנר, שכל כלי בפנ"ע נגמרה צורתו ומלאכתו ואין בו שום פגם או חיסרון, אלא שא"א להשתמש בכלי עד שיפריד את הכלי השני שמחובר אליו, ונמצא דמה שא"א להשתמש בכלי הוא רק משום דבר חיצוני שמפריע לשימוש, ומכיון שהכלי השני מחובר מלכתחילה ע"מ להינטל ואינו אלא מחוסר חיתוך, אין בהפרדת הכלים משום "גמר מלאכה" אלא איסור מדרבנן משום "שנראה כמתקן".

ומכאן ראייה ברורה, למה שפסק הגרשז"א (הובא לעיל) שאע"פ שהטבעת מחוברת לפקק מתחילת עשייתה, מ"מ כיוון שניכר שהטבעת אינה מגוף הפקק אלא היא דבר נפרד מהפקק, וגם ניכר שהטבעת מחוברת מלכתחילה כדי להינטל, לכן אין בניתוקה משום "גמר מלאכה". ודבר זה מוכח, מדברי הרמב"ם בדין הפרדת כלים מחוברים, שאע"פ שהכלים מחוברים משעת עשייתן, מ"מ כיון שע"י הפרדת הכלים זה מזה אינו מתקן בגוף הכלי, לכן אין בהפרדתם משום איסור דאורייתא דמכה בפטיש, וכמבואר לעיל.

ולאחר כותבי ראיתי שכ"כ בספר ארחות שבת פרק י"ב (הערה כ"ב והערה ל"א), שמדברי הרמב"ם הנ"ל מוכח כדברי הגרשז"א, שלעיתים אף דבר שהיה מחובר מתחילת ברייתו נידון כמופרד ועומד ואין בהפרדתו משום מכה בפטיש, והוא כמש"כ. ומיושבת בזה קשיית הגרפ"א פאלק שליט"א, שהבאנו לעיל.

ונמצא לסיכום: דלא חשיב "גמר מלאכה" אלא כשמתקן בגוף הכלי או הבגד ולא כשמשלך דבר צדדי. ודין זה מצינו בב' אופנים. א] דבר חיצוני שהסתכן או נדבק לכלי או לבגד מותר להסירו - אפי' שהוא כלי חדש, ואין בהסרת הדבר שנדבק או הסתכן משום "גמר מלאכה" (כמבואר לעיל שמותר להסיר דבק שנדבק לספר, וכן קוצים שהסתככו בבגד, וכן ניקוי כלי מלכלוכו). ב] כלים שהם מחוברים משעת עשייתן - וכל כלי עומד לחיתוך ולהפרדה, ועומד לשימוש בפני עצמו, אין בהפרדתו משום "גמר מלאכה" כיון שע"י הפרדתם אינו מתקן בגוף הכלי אלא רק מסלק דבר צדדי.

ה. הפרדת ב' גביעי לבן מחוברים - מתי הפרדת כלים אסורה משום "נראה כמתקן" ואכתי צ"ב אמאי ליכא בהסרת הטבעת מהפקק משום "נראה כמתקן" (כמו בהפרדת כלי מכלי שאסור להפרידם משום מתקן מנא), ונראה דשאני כלים מחוברים, דכשהם מחוברים הרי שכל כלי מפריע לשימוש חבירו וע"י הפרדתם נעשה כל כלי ראוי לשימוש, ובכה"ג ההפרדה אסורה משום שנראה "כמתקן כלי". משא"כ בטבעת שע"ג הפקק, אדרבא הטבעת משמשת לתועלת הפקק ולחזוק סגירתו, ובכה"ג אין הפקק נחשב כלל "למקולקל", ולכן בניתוק הטבעת אינו "נראה כמתקן". (ראה להלן פרק ג' בטעם השלישי)

וראה עוד במש"כ בספר בנין שבת (ח"א פרק כ"ח) לענין הפרדת ב' גביעי לבן, שלדעת הגרשז"א מותר להפרידם, כיון שכל גביע ניכר ועומד בפני עצמו ובכה"ג אינו "נראה כמתקן", ולא דמי למפריד ב' כלים המחוברים שאסור להפרידם (כמבואר בר"מ הובא לעיל), שהם מחוברים ונראים כגוף אחד [כמו שכתב בברטנורא עדיות פ"ב מ"ו "כדור חלול מבפנים"] ובכה"ג כשמפרידם הרי"ז אסור משום ש"נראה כמתקן", כיון שמכלי אחד נהוי ב' כלים (כעין מש"כ רש"י (ביצה לב: ד"ה דמתקן) לגבי הא דאין חותכין את הפתילה לשחים "אחת היתה ועושה אותה שחים"), משא"כ בגביעי לבן שהם ניכרים ועומדים מכבר כב' כלים שונים ונפרדים, אין בהפרדתם משום "נראה כמתקן" עיי"ש.

ו. החילוק בין הסרת יכולות וקיסמין מהבגד - לבין ניתוק הפקק מהטבעת
עוד כתב הגרפ"א פאלק שליט"א להקשות (במאמר אות ח') וז"ל "מגמ' (שבת עה:) יש להוכיח דגם הסרת דבר שבהדיא אינו חלק מעצם החפץ מ"מ יש בו משום מכה בפטיש, דאיתא בגמ' דמאן דשקיל אקופי מגלימא הרי"ז חייב משום מכה בפטיש, וכו' ופירש רש"י שמסיר קסמין שנארגו בבגד בשעת האריגה, והרי הקיסמין ניכרים שאינם מגוף הבגד ואעפ"כ אסור להסירם. ולכאורה מזה רואים דכל שהוא מיצירה אחת עם הבגד, ויש צורך עבור חיקון הבגד להסירו, יש בהסרתו משום מכה בפטיש". עכ"ל. וראיתי שכן הקשו עוד כמה חלמידי חכמים ממחברי זמננו, ראה בשו"ת שערי יושר (חנניא) ח"ד סי' ט'.
* מוריה, שנה שלוש ויש, גליון א-ג (תכא-תכג), שבט תשע"ח

ולענ"ד לא קשיא, שכן מדברי הגרשז"א נראה ברור, דמה שכתב שבדבר הניכר שאינו מגוף הכלי שרי להסירו ואין בזה משום "גמר מלאכה", אין כונתו "שניכר שאינו מהכלי" בגלל צורתו או מראהו (כמו קיסמין שנארגו בבגד שניכר עליהם שאינם מגוף הבגד), אלא כונתו "שניכר שאינו מהכלי" משום שיש לו שימוש ותכלית בפני עצמו, דומיא דהפקק והטבעת שהם שני דברים נפרדים, ולכל אחד מהם יש שימוש ותפקיד שונה, שהפקק הוא עיקר הכלי ומשמש לפתיחה ולסגירה תמיד, והטבעת היא רק תוספת לסגירה מוחלטת כדי שהפקק יהיה סגור בחוזק לפעם הראשונה, וניכר שהטבעת היא רק תוספת ע"ג הפקק ואינה חלק מגוף הפקק.

ובכה"ג ס"ל להגרשז"א "שאנו רואים את הפקק והטבעת כשני דברים נפרדים" [לשון הגרשז"א במכתב שהובא לעיל] ואין בהפרדתם משום "גמר מלאכה" [ודמא ממש למפריד ב' כלים מחוברים שאין בהפרדתם משום "גמר מלאכה" כיון שלכל כלי יש שימוש בפני עצמו]. משא"כ היכולות שכולטים מהבגד, וכן הקשין והקיסמין שנארגו בבגד, שהם בטלים לגמרי להבגד, ואין להם שום שימוש ותכלית בפני עצמם, הרי הם חלק מגוף הבגד, ולכן אסור להסירם, משום שע"כ הרי"ז מתקן את גוף הבגד. (וראה עוד לעיל הערה 3).

ונראה שכן מבואר להדיא בדברי הגרשז"א שכתב במכתב שהובא לעיל (בטעם הראשון) וז"ל "ורואים שהפקק הוא העיקר, והטבעת היא כמו עור או שעוה שמסביב למכסה, ולכן הרי הם כשני דברים נפרדים". וכן במש"כ הגרשז"א בתיקונים ומילואים לשש"כ פ"ט הערה ס"א וז"ל "הואיל והטבעת שבקצה עוד לפני הפתיחה ניכר שהיא דבר נפרד מגוף הפקק וכו' ורואין את הטבעת כהדבקה של טיט ושעוה" עכ"ל. ומבואר בדבריו דמה שהטבעת נחשבת כדבר נפרד מהפקק, הרי זה משום שיש לטבעת תפקיד משל עצמה, שהיא משמשת כשעוה וטיט ע"ג הפקק, ולפי"ז ל"ק מידי מקיסמין שנארגו בבגד, דאע"פ שהם ניכרים שאינם מהבגד, מ"מ אין להם שום שימוש בפני"ע, והם בטלים לבגד, ויש בהסרתם משום גמר מלאכה, וכמש"כ.

ז. החילוק בין הסרת הקש מחלל הכלי - לבין ניתוק הפקק מהטבעת
עוד כתב הגרפ"א פאלק שליט"א להקשות (במאמר אות ט') וז"ל "וכן יש לכאורה להוכיח מהא דאיתא בשו"ע סי' תקי"ד משנ"ב ס"ק ל"ז בשם תוס' ביצה לב. דאסור להוציא הנייר או הקש ששמים בתוך החלל של נר של חרס בעודו רך (למנוע צדדי החלל מליפול במשך הייבוש) דהוי גמר עשית כלי עיי"ש. והרי ניכר לכל שהנייר או הקש אינו חלק עצמי מהנר ורק מכניסים אותו לשמור על צורת הנר עד שיתייבש ואעפ"כ הוצאתו אסורה, ובוודאי וכו' שניכר היטב שהנייר או הקש אינו מעצמיות הכלי, ומ"מ הסרתו הוי בכלל עשיית כלי. ולפי"ז קשה לתפוס איך זה שהסרת הטבעת אינו נחשב כגמר עשייתו" עכ"ל.

ולענ"ד ה"נ לא קשיא, דשאני הקש או הנייר שהאומן נותן אותם בחלל הכלי עוד לפני שנגמרה מלאכת הכלי כדי שלא יפלו הדפנות, ונמצא שהקש הוא דבר הנצרך לעצם עשיית הכלי שהרי א"א לעשות את הכלי בלא שיתן את הקש בחלל החרס להחזיק את הדפנות, ובכה"ג פשיטא שהקש הוא "חיבור" לכלי, ולכן אפי' שניכר שהקש הוא דבר בפני עצמו, מ"מ כיון שהוא חלק מהכלי, אסור להסירו משום שע"כ גומר את מלאכת הכלי והרי"ז "גמר מלאכה".⁵ ולא דמי כלל לטבעת המחוברת לפקק, שהטבעת אינה עשויה לצורך עשיית הפקק, אלא היא תוספת שמחברים

5. דמא לדברי הרמ"א בשם רבינו ירוחם שהובאו בס' שי"ז ס"ג שבית הצואר שנפתח וחזר האומן ותפרו כדרך שאומנים עושין שתופרים אותו עד שלא נגמרה מלאכתו אסור לפותחו, ע"כ. וה"נ התפירה כאן היא נצרכת לעשיית הבגד, שתופר את בית הצואר כדי שתחישב התפירה בטוב ובכה"ג הוי "חיבור" וכמבואר להלן פרק ב'. ודמא לנר"ד שחשק ששמים בכלי הוא נצרך לעשייתו כדי שלא יפלו הדפנות ובכה"ג הוי "חיבור".

לפקק לאחר שהוא כבר גמור לצורך סגירה מוחלטת, ובכ"ה ג' ס"ל להגרשז"א שמכיון שניכר שהטבעת אינה חלק מגוף הפקק אלא היא רק תוספת ע"ג הפקק, לכן רואים את הפקק והטבעת כשני דברים נפרדים. ומעתה דעת הגרשז"א מיושבת היטב ונסתלקו כל הקושיות.

פרק ב: איסור "גמר מלאכה" – בכלי או בגד שכבר נגמרה מלאכתו

א. הטעם השני (מכתב הגרשז"א) – שהפקק כבר נגמרה מלאכתו, והטבעת מחוברת מלכתחילה רק לצורך שימוש חד פעמי, וחיבור חד פעמי אינו מבטל שם כלי מהפקק.

המכתב השני שכתב מרן הגרשז"א בזה נדפס לראשונה בספר "בנין שבת" ח"א (מילואים סימן י') ואח"כ נדפס במנחת שלמה ח"ב סי' י"א סק"ז, וכך כתב וז"ל "פקק הברגה [של פלסטיק] הוא כלי גמור אשר גם קבעו לו תוספת של טבעת בשביל פעם הראשונה בלבד שיהא מהודק יותר חזק, ותוספת זו היא רק חד פעמית בלבד, ולכן אחר שמנתקים את הפקק מהטבעת, חושבני שבשביל היתרון הזה שהוא רק לפעם אחת בלבד, לא פקע כלל שם כלי מעיקר הפקק, והוא רק נחשב לפקק הברגה אשר פעם ראשונה הוא חזק, ולתמיד הוא כרגיל.

ומה שאמרו בההיא דאין פותחין בית הצואר, שגם אם כבר נפתח ורק חזר אח"כ האומן ותפרו דחייב משום מכה בפטיש, חושבני דמה שהאומנים והכובסים היו רגילים כך הוא מפני שכן צריך הבגד להיות ואין פותחין אותו אלא בשעה שלובשים.

כי מאוד קשה לי להבין איך אפשר לומר שגם לאחר שהבגד כבר נגמר לגמרי ומוכן ללבישה, דמפני שהכובס חזר וקשרו או תפרו שזה שייך למכה בפטיש או תיקון מנא, הלא זה ממש כעין מכסה או כזוג נעלים וגרבים תפורים שאסור לקרוע רק בפני עם הארץ, ועכ"פ בנד"ד שזה רק לפעם אחת בלבד שפיר נלע"ד שגם לפני הרכבת הפקק על הבקבוק ג"כ נקרא בשם פקק הברגה עם יתרון של פעם הראשונה יהיה יותר חזק, משא"כ בפקקים של פח שהכל היה נעשה רק על צואר הבקבוק לא חל עליו שם פקק הברגה רק לאחר הניתוק מהטבעת "עכ"ל.

ונראה דחידש לנו הגרשז"א וצ"ל יסוד בדין ביטול שם כלי, דכל כלי שכבר נגמרה מלאכתו ואח"כ חיבר או הרביק או תפר לכלי איזה דבר לצורך חד פעמי, אעפ"י שדבר זה מבטלו משימושו, מכל מקום אינו מפקיע ממנו שם כלי ואין בהסרתו משום "גמר מלאכה". דמכיון שהכלי כבר "נגמרה מלאכתו" שוב אין בו איסור של "גמר מלאכה".

ב. ביאור דין הפותח בית הצואר – אחר שכבר נגמרה מלאכת הבגד

ונראה שיסוד זה של הגרשז"א מבואר להדיא בדברי הראשונים והפוסקים בביאור דין (שבת מח.) דהפוחות בית הצואר חייב חטאת. ומצינו בביאור דין זה ג' שיטות ראשונים.

א] שיטת רש"י – שאינו חייב אלא כשפותח את בית הצואר מלכתחילה בפעם הראשונה אבל אם כבר נפתח מכבר אפי' שחזר האומן ותפרו אין בפתיחתו משום איסור מכה בפטיש כיון שהתפירה השניה אינה לקיום ולהינטל עומדת (כ"כ רש"י שבת מח. ד"ה הפותח ובדף מח. ד"ה מגופה). וכן פסקו כשיטת רש"י בראבי"ה שבת סי' ר"ו, ובאור זרוע סי' ס"ח, ובהגהות מרדכי פרק במה טומנים, והובא בב"י סי' ש"ז, וברמ"א סי' ש"ז ס"ג, וכן נראה שפסקו הטור והשו"ע סי' ש"ז ס"ג.

ב] שיטת ר"ת – הובא ברמב"ן ובריטב"א (שבת מח., ומכות ג'): דכל שחזר ותפר את בית הצואר אפי' שכבר נגמרה מלאכת הבגד הר"ז חשיב "חיבור" ואסור לפותחו. ופירוש ר"ת הובא גם בכסף משנה בפ"י מהל' שבת ה"י וז"ל "דהא דרב לאו כפוחת פתח חדש לגמרי, אלא שכבר נפתח בחול אלא שסגרו אותו על ידי תפירת חוט או בגד באמצעותו, כדרך שעושין מכבסי בגדים

או כמו שהיו רגילות הנשים לעשות בספרד, ופתח בשבת את החוט או אותו הבגד שהיה שם חייב חטאת משום גמר כלי". עכ"ל.

ג] שיטת רבינו ירוחם – שיטה אמצעית מצינו ברבינו ירוחם (נתיב י"ב חלק יד') וז"ל "אסור לפתוח בית הצואר בשבת, כך פשוט. פי' לאו דוקא לפותחו לכתחילה כי בודאי הוא מתקן כלי, אלא אפי' שהיה פתוח וחזר האומן ותפרו, כמו שעושין האומנים שתופרים אותו עד שלא נגמרה מלאכתו, אסור לפותחו ולהתיר אותה תפירה". ודבריו הובאו להלכה בב"י וברמ"א סי' ש"ז ס"ג.

ומבואר מדברי הרבינו ירוחם, דהוקשה לו פי' רש"י דאיירי בפתוח מתחילה, כיון שזה פשוט דאסור, ולכן פי' דאפילו שכבר נפתח פעם וחזר ותפרו אסור לפתוח. אולם הרבינו ירוחם פליג אר"ת, ולדעתו דוקא כשחזר האומן ותפרו קודם שנגמרה מלאכתו ומעולם לא השתמש בו, שכן דרך האומנים היה לתפור את בית הצואר, קודם שיתפרו כל הבגד כולו כדי להתיישב התפירה בטוב [לשון האור זרוע סי' ס"ח, וכן מבואר ברבינו ירוחם נתיב י"ב חלק יד, וכ"כ הראבי"ה שבת סי' ר"ו]. ובכ"ה ג' אסור לפתוח את בית הצואר משום דהוי גמר מלאכה. ודלא כר"ת שפירש שאפי' אם כבר נגמרה מלאכת הבגד ואח"כ חזר ותפרו נמי חייב, וכמש"כ ר"ת "כמו שנוהגים הכובסים והנשים בספרד". ועיין במג"א ש"ז ס"ק י"א שכן כתב בדעת הר"י.

ג. בגד שנתפר אחר שנגמרה מלאכתו – מותר לפותחו ואין בזה איסור של גמר מלאכה

ולהלכה כתב בשו"ע סי' ש"ז ס"ג וז"ל "מתירין בית הצואר מקשר שקשרו כובס וכו' אבל אין פותחין אותו מחדש דמתקן מנא הוא. (הגה) אפילו כבר נפתח, רק שחזר האומן וקשרו או תפרו ביחד כדרך שהאומנים עושין [שתופרין אותו עד שלא נגמרה מלאכתו, משנ"ב ס"ק כ"ד] ולכן אסור לנתק או לחתוך זוג של מנעלים התפורים יחד כדרך שהאומנים עושין אף על גב דהתפירה אינה קימא, דאין חילוק בתפירה בין של קיימא לאינה של קיימא. ויש מתירין בתפירה שאינה של קיימא (הגהות מרדכי פרק במה טומנים), ואין להתיר בפני עם הארץ (ב"י). עכ"ל.

וכתב המג"א (סי' ש"ז ס"ק י"א, והביאו המשנ"ב שם ס"ק כ"ג), שמה שכתב רבינו ירוחם [שהובא ברמ"א] שבית הצואר שנפתח וחזר האומן ותפרו שאסור לפותחו, היינו דוקא שחזר האומן וקשרו או תפרו [שכן דרך האומנים היה לתפור את בית הצואר בשעת תפירת הבגד כדי שתתיישב התפירה בטוב, כ"כ הראבי"ה שבת סי' ר"ו, ובאור זרוע סי' ס"ח, וכן מבואר להדיא בדברי הרבינו ירוחם נתיב י"ב חלק יד], ובכ"ה ג' סבר רבינו ירוחם דכיון שחזר האומן ותפרו הר"ז חשיב כבגד שלא נגמרה מלאכתו ואסור לפותחו משום "גמר מלאכה", אבל אם חזרו וקשרו או תפרו את בית הצואר אחר שנגמרה מלאכת הבגד, לכו"ע לא חשיב "גמר מלאכה" ושירי לפותחו, ומשום שכבר נגמרה מלאכת הבגד, ותו לא שייך להתחייב באותו בגד משום "גמר מלאכה".

וכן כתב בשו"ע הגר"ז סי' ש"ז ס"ו (בביאור דעת הרמ"א) וז"ל "אפי' כבר נפתח בית הצואר רק שחזר האומן ותפרו ביחד כדרך שהאומנים עושים או שקשרו האומן ואינו יכול להתיר אסור לחתוך החוטין, בד"א בקשר שקשרו האומן קודם גמר מלאכת הבגד שחתיכת חוטי קשר זה יש בו משום מכה בפטיש לפי שהיא גמר מלאכת הבגד שע"כ מתוקן הבגד ללבושו וקודם לכן לא היה מתוקן מעולם ללבושו, וכל דבר שהיא גמר מלאכה יש בו משום מכה בפטיש, אבל שאר קשירות שנקשרו אחר גמר מלאכת הבגד וכו' מותר לחתוך" עכ"ל. וראה בשו"ע הגר"ז סעיף ז' שם שכתב שאם תפר את בית הצואר אחר שנגמרה מלאכתו אין בפתיחתו משום מכה בפטיש ומותר לחתוך התפירות, אלא שכתב שאין להקל בפני ע"ה. עיי"ש.

וכן כתב לבאר (את דברי המג"א) במשנ"ב סי' ש"ז ס"ק כ"ג וז"ל "והטעם אפשר, דכשקשרו

האומן בשעת מלאכה, יש בזה משום מכה בפטיש כשחותכו ומנתקו אח"כ, דהוא גמר מלאכה, אבל שאר קשירות שנקשרו אחר שכבר נגמר הבגד, אין שייך בזה משום מכה בפטיש כשמתקן אחר כך" עכ"ל. וכן ביארו את דברי הרמ"א, בתהלה לדוד סי' שיי"ז ס"ק ז' - ט, ובחזו"א סי' נ"ב ס"ק יד'.

העולה לדינא: מדברי הרבינו ירוחם, והראב"ה סי' ר"ו, והאר"ז סי' ס"ח, שהובאו בכ"י סי' שיי"ז. וכן מדברי השו"ע והרמ"א והמג"א והגר"ז והמשנ"ב, והחזו"א סי' נ"ב ס"ק י"ז. שביח הצואר שנקשר או נתפר אחר שנגמרה מלאכתו, אין בפתיחתו איסור של "גמר מלאכה" מכיון שכבר נגמרה מלאכת הבגד, לכן לא שייך להתחייב שוב באותו הבגד משום "גמר מלאכה". ונראה מזה שלא פסקו ולא חשו לדעת ר"ת הסובר שאף אם נתפר אחר גמר מלאכה אסור לפתוח את הבית הצואר. וראה בתה"ל ד"ס שיי"ז ס"ק ז' - ט' שכתב והרחיב בהנ"ל ג' שיטות הראשונים, ונשאר בצ"ע אמאי לא הזכירו הפוסקים כלל את דעת ר"ת. [וראה להלן דברי הגרשז"א בביאור דעת ר"ת ולדבריו מיושב שפיר].

ועל פי כל דברי הפוסקים הנ"ל מובן מש"כ הגרשז"א במכתב שהובא לעיל וז"ל "כי מאוד קשה לי להבין איך אפשר לומר שגם לאחר שהבגד כבר נגמר לגמרי ומוכן ללבישה, דמפני שהכובס חזר וקשרו או תפרו שזה שייך למכה בפטיש או תיקון מנא, הלא זה ממש כעין מכסה או כוזב נעלים וגרבים תפורים שאסור לקרוע רק בפני עם הארץ". ועיין עוד במש"כ הגרשז"א בשש"כ פרק ט"ו הערה רכ"ג, שהדבר פשוט לדינא שכל בגד שכבר נגמרה מלאכתו ואח"כ קשרו או תפרו את בית הצואר שלו אין איסור בפתיחתו וז"ל "דכיון שהקשר נעשה רק לאחר שהכלי כבר נגמר מה טעם אין רואים את הקשר כפקק, דאין פתיחתו חשיב כגמר מלאכת הכלי, אף אם מחובר ומהורדק היטב" עכ"ל. והוא כמש"כ.

6. והנה בספר "שבות יצחק" (חלק י"ד פרק ט"ו), וכן בשו"ת "שערי יושר" (ח"ד סי' ס'), הקשו על דברי הגרשז"א הנ"ל מדברי רבי אברהם בן הרמב"ם (הובא בפירושו רבינו פרחיה מסכת שבת מה"ר"ה הפותח) שפירש הן דינא דפוחת בית הצואר וז"ל "שהיה דרך החייטים כשגומרין הבגד מתקנין בית הצואר שלו עד שיהא ראוי ללבישה, היה משיב המטלית שחתכה ממקום בית הצואר על בית הצואר ותופרה תפירה עראית, כדי שיהא זה היכר לזה הבגד שהוא חדש ושלא לבשה אדם מעולם, וכשירצה בעל הבגד ללבוש אותו, מסיר אותן החוטין שחפר בהם אותה המטלית ולובשו. והוי סלקא אדעתין שאותה תפירה שהיא ארעי לא יהיה חייב הסרתה אלא פטור עליה, עד דאתיא רב יהודה בשם רב ואשמיענו שהוא חייב חטאת וכו'" עכ"ל. ולכאורה קשה מכאן על דברי הגרשז"א שהבאנו לעיל שכתב, שלאחר גמר מלאכת הבגד, שוב אין איסור דמכה בפטיש, ומותר לפתוח את בית הצואר.

אומנם לענ"ד לא קשיא, שכן המעיין בדברי ר"א בן הר"מ יראה להדיא שהך חיובא דהפתח בית הצואר הוא, משום איסור קורע ע"מ לתקן ולא משום איסור מכה בפטיש, וסבר שתפירה שאינה לקיום הוי תפירה, ולכן הקורעה חייב משום קורע. וכן ראה בספר טל אורות (מלאכת מכה בפטיש) שהביא את דברי ר"א בן הרמב"ם וסבר שחיוב משום איסור קורע. וכן נראה מדברי הרמב"ם (פ"י מהלכות המושנה שבת הלכה י') שהביא את דין דהפתח בית הצואר בשבת בכלל דיני קורע, ועיין במעשה רוקח שם, ובמרכבת המשנה שם, ובנשמת אדם כלל כ"ט אות א', ובביאור הלכה סי' ש"מ סי' י"ד ד"ה ולא, שכולם פירשו כן את דעת הרמב"ם. שהפתח את בית הצואר חיוב משום איסור קורע, והוא כמש"כ להדיא ברי"א בן הר"ם בשם אביו.

ואומנם לדין דקיימ"ל להלכה שתפירה שאינה עשויה להתקיים אינה חשיבא תפירה, עפ"י הכרעת הב"י והרמ"א סי' שיי"ז ס"ג וכדעת האו"ז והראב"ה שהובאו בכ"י. נמצא לדינא דרשי לפתוח את בית הצואר שנחפר לאחר גמר מלאכה, ואין בזה לא משום איסור קורע כיון שתפירה שאינה לקיום לאו שמה תפירה (ודלא כרבי אברהם בן הר"ם), וכן אין בזה משום איסור מכה בפטיש כיון שכבר נגמרה מלאכת הבגד, וכמבואר לעיל אות ג' בשם הגר"ז והמשנ"ב ושאר פוסקים בדעת רבינו ירוחם. ונמצא דלא קשיא מידי מדברי ר"א בן הר"מ.

ד. הפקק כבר נגמרה מלאכתו - והטבעת היא תוספת של שעה וטיט לפקק

ומעתה מובן שפיר מה שפסק הגרשז"א בענין פתיחת הפקק, שכן הפקק עצמו כבר עשוי ונגמרה מלאכתו, והטבעת הוא רק תוספת ע"ג הפקק לפעם הראשונה בלבד, ובכה"ג אע"פ שחיבור הטבעת מונע את השימוש בפקק, מ"מ כבר ביארנו לעיל שהסכמת הפוסקים היא, שבגד שנגמרה מלאכתו, אפי' שחזרו ותפרו את בית הצואר, וא"א להשתמש כעת בבגד, אין בפתיחתו איסור של מכה בפטיש. ומשום שכל כלי או בגד שכבר נגמרה מלאכתו שוב אין בפתיחתו משום גמר מלאכה. וה"נ חיבור הטבעת לפקק, אע"פ שהטבעת מונעת את השימוש בפקק, מ"מ כיון שכבר נגמרה מלאכת הפקק, אין בכוחה של הטבעת לבטל שם כלי מהפקק. ולכן מותר לפתוח את הפקק ולנתק את הטבעת וכמבואר לעיל.

ואף לדעת רבינו ירוחם (שהובא ברמ"א לעיל) הכא שרי, דלא אסר רבינו ירוחם אלא כשחזר האומן ותפרו את בית הצואר, באמצע עשיית הבגד, לפני שנגמרה מלאכת הבגד [ותפירת בית הצואר היא לצורך תפירת הבגד, כדי שהתפירה תתיישב בטוב, כמבואר לעיל], אבל בנ"ד שחיבור הטבעת נעשה כשהפקק כבר עשוי וקיים ונגמרה מלאכתו, בכה"ג אף לדעת רבינו ירוחם שרי. וכמבואר לעיל.

ואעפ"י שמייצרים את פקק ההברגה יחד עם הטבעת, והטבעת מחוברת עם הפקק משעת היצור, ונמצא שהפקק אינו ראוי לשימוש עד שינתק את הטבעת, וא"כ לכאורה חיבור הטבעת נעשה עוד לפני שנגמרה מלאכת הפקק. אומנם דעת מרן הגרשז"א היא, שחיבור הטבעת לפקק חשיב כחיבור לאחר שנגמרה מלאכת הפקק וכמו שכתב במכתב דלעיל וז"ל "פקק הברגה [של פלסטיק] הוא כלי גמור, אשר גם קבעו לו תוספת של טבעת בשביל פעם הראשונה בלבד שיהא מהודק יותר חזק".

וביאור דבריו נראה, מכיון שניכר שהטבעת אינה מגוף הפקק עצמו, אלא היא רק תוספת לפקק, כדי שהפקק יהא סגור בחוזק לפעם הראשונה בלבד, לכן אע"פ שהטבעת מחוברת לפקק כבר משעת עשייתו ועדיין אי אפשר להשתמש בפקק, מ"מ אין זה נחשב כפקק שלא נגמרה מלאכתו, כיון שגוף הפקק כבר עשוי וגמור ואין בו שום פגם או חיסרון, אלא שיש לפקק טבעת שהיא תוספת חיצונית שאינה קשורה לעצם הפקק [דומיא דשערה וטיט] לצורך סגירתו המוחלטת, לכן הטבעת הזו נידונה כתוספת הנעשית לאחר גמר מלאכת הפקק, ואין בהסרתה משום מכה בפטיש. 7. [וראה עוד כעין זה להלן בפרק ג' בטעם השלישי].

ולא דמי כלל לדברי רבינו ירוחם (שהובא ברמ"א סי' שיי"ז ס"ג) שאם חזר האומן ותפר את בית הצואר אסור לפותחו, דשאני תפירת בית הצואר שתפרו אומן, שזו פעולה הנעשית באמצע עשיית הבגד, לפני שנגמרה מלאכת הבגד כדי שהתפירה תתיישב בטוב, ונמצא שתפירת בית הצואר היא חלק מעשיית גוף הבגד, ורק בכה"ג שהתפירה נעשית לפני שנגמרה מלאכת הבגד סבר רבינו

7. ומצינו ראייה כעין זה מדברי הראב"ד במשניות עדויות (פרק ב' מ"ה) שכתב לבאר אמאי אלפסין חרניות [כלים מחוברים] יש להם שם כלי, ומקבלים טומאה, אפי' לפני חלוקתם, וכתב הראב"ד (עדויות פרק ב' מ"ה) שהטעם הוא משום "שמחוסר חתיכה לאו מחוסר מעשה הוא, דהוה ליה כמגופת חבית". וכ"כ במאירי (ביצה לב. ד"ה רחוי) "ואע"ג דמחוסר חתיכה, הוה ליה כיסויה כמגופת חבית, דלינטל קא"י. עכ"ל.

וחזינן שאף בדבר המחובר משעת היצירה, אם ניכר שהוא כלי בפני עצמו ועומד להינטל, הר"ז כ"מגופה" שאינו חשיב "חיבור" עיי"ש. וא"כ ה"נ בניתוק הטבעת מהפקק, כיון שמלכתחילה ניכר שהטבעת אינה חלק מהפקק והיא עומדת להינטל, לכן אע"פ שהטבעת מחוברת לפקק משעת עשייתה מ"מ הטבעת דינה כ"מגופה" שאינו "חיבור" לפקק, ואין בהסרתה משום "גמר מלאכה". וכמבואר לעיל פרק א' הערה 4.

ירוחם שפתיחת בית הצואר חייב משום "גמר מלאכה". [וראה בשו"ע הגר"ז סי' שי"ז ס"ו שכ"כ לבאר את דברי הרבינו ירוחם].

ה. קושיה מדעת ר"ת - על פסק הגרשז"א בהיתר פתיחת הפקק

והנה בשו"ת "מנחת אשר" להגר"א אשר וייס שליט"א (ח"א סי' כ"ח אות ב') הקשה ע"ד הגרשז"א מדברי ר"ת שהובאו בריטב"א (שבת מח.) שסבר שאף אם נפתח כבר בית הצואר אם חזר ותפרו הר"ז אסור לפותחו וחייב משום מכה בפטיש. ולפי"ז כתב להקשות וז"ל "הרי דאף במה שהיה כלי גמור מכבר, מכיון שעשה בה מעשה ושינוי המונע את אפשרות השימוש בו כשחוזר ומתקנו ומכשירו לשימוש הוא בכלל מכה בפטיש וחייב מה"ת, ולכאורה ק"ו בפקקים אלו, דאף אם נניח דמתחילה הוא כלי ממש, מ"מ כיון כשהורכבו ע"ג הבקבוק בטל מהם תורת כלי, ושוב יש מכב"פ כשחוזר ומתקנם" עכ"ל. ולמסקנא כתב עפ"י דברי ר"ת לאסור את פתיחת הפקק מפלסטיק בשבת, וסיים "וחושש אני בהם לאיסור חטאת". וכן ראה בספר "שבות יצחק" ח' י"ד פרק טו, וכן בשו"ת שערי יושר (חנניא) ח"ד סי' ס' שכתבו להקשות על הגרשז"א מדברי ר"ת הנ"ל.

והנה בעיקר מה שפשיטא להו להקשות מדעת ר"ת, תמהני על זה, שהרי דעת ר"ת לא נפסקה ולא הובאה כלל לא בב"י ולא ברמ"א ולא במג"א ולא בכל הפוסקים האחרונים, ואף רבינו ירוחם שהובא ברמ"א חולק על ר"ת, ואוסר רק שחזר האומן ותפר עד שלא נגמרה מלאכתו (וכמבואר להדיא בדברי הרבינו ירוחם נתיב י"ב חלק י"ד) אבל אם קשרו או תפרו את הבגד לאחר גמר מלאכה, הסכמת הפוסקים היא, שאע"פ שעשה בבגד מעשה ושינוי המונע את אפשרות השימוש בו, מ"מ כיון שכבר נגמרה מלאכתו מקודם, אין איסור לפתוח את תפירת בית הצואר, ואין כזה משום מכה בפטיש, וכמבואר להדיא במג"א סי' שי"ז ס"ק י"א, ובשו"ע הגר"ז סי' שי"ז ס"ו, ובמשנ"ב סי' שי"ז ס"ק כ"ג, ובחזו"א סי' נ"ב ס"ק י"ד הנ"ל, ודלא כר"ת, וכמבואר כ"ז לעיל, וכ"כ בתה"ל"ד סי' שי"ז ס"ק ט'. [וראה עוד בתשובת הגרשז"א במנחת"ש הנ"ל שכתב ההיתר של פתיחת הפקק אף לדעת ר"ת, וראה ביאור דבריו בבנין שבת ח"א פרק ט' ושם במילואים סימן י' ואכמ"ל. וראה עוד להלן פרק ג' אות ב' באופן אחר דלא קשיא כלל מדין פותח בית הצואר].

וכן צ"ע על מה שכתב בספר "חוט שני" ח"ב עמ' רע"ד לאסור את פתיחת הפקק מפלסטיק, כיון שע"י פתיחת הפקק נמצא עושה "פתח חדש" לבקבוק לאחר שנסתם בחוזק ע"י סתימת הפקק, עיי"ש. וכתב זאת עפ"י דברי ר"ת הנ"ל הסובר דיש איסור "גמר מלאכה" אף לאחר שכבר נגמרה מלאכת הבגד. ותימה הרי הכרעת כל הפוסקים היא דלא כר"ת, וקיימ"ל לדינא שאם קשרו או תפרו את בית הצואר לאחר שכבר נגמרה מלאכת הבגד שוב אין איסור לפתוח את התפירות של בית הצואר, וכמבואר להדיא בפוסקים שהובאו לעיל, וכן נפסק במשנ"ב סי' שי"ז ס"ק כ"ג, ובחזו"א סי' נ"ב ס"ק י"ד.

8. וכן קשה מדברי החזו"א (סי' נ"א ס"ק י"א) שכתב וז"ל "קופסאות של שמן או של דגים העשויין מטסי ברזל רצופין מכל צד, וחותרין בסכין את הטס שעל הפתח, נראה דלא דמי כהסרת המגופה דשרי וכו' דהכא מרוצף כאבר ובכדיל והוי כחיבור עיקר הכלי, עכ"ל. ונראה מדבריו שרק "מרוצף כאבר ובכדיל" [היינו הלחמה גמורה של המכסה לכלי] הר"ז חשיב "סתימת הפתח" וכחיבור עיקר הכלי, אבל סגירת הפתח ע"י פקק או תפירה או קשר לא חשיב "סתימה" אלא דינו "כמגופה" שאינו חיבור.

פרק ג: איסור "גמר מלאכה" - בסילוק דבר שהוא לתועלת הכלי

א. הטעם השלישי (מכתב הגרשז"א) - שהפקק עשוי מקודם, והטבעת משמשת כמעלה ויתרון לסגירתו המוחלטת של הפקק, ולכן אינה מבטלת כלל את השם כלי מהפקק.

בספר מאור השבת (ח"ב מכתב כ"ג אות ז') הובא מכתב הגרשז"א וז"ל "בפקק של פלסטיק ליכא משום עושה כלי כיון שכבר היה כלי מקודם לפני ההרכבה שעל הבקבוק, ואף שהטבעת מפריעה (שא"א לפתוח את הפקק עד שינתק את הטבעת), היינו שבפעם הראשונה יש גם הנאה של הברגה וסגירה מוחלטת".

וכעין זה נדפס מכתב מרן הגרשז"א במאסף תורני "ישורון" (כרך ט"ו עמ' קלט'), וז"ל "משא"כ בפקק פלסטיק הוא כבר פקק הברגה גם מקודם עם טבעת המחוברת לו בקצה בכדי שבפעם הראשונה יהא ראוי להשתמש בו לסגירה מוחלטת, והן אומנם שבגלל תוספת זו אי אפשר להשתמש בפקק מבלי לנתק, מכל מקום ניכר הדבר שהוא כבר פקק הברגה עם תוספת של מיתלה שיהא אפשר להשתמש בו בהידוק חזק ולסגור, ואין זה נחשב לעושה כלי בשבת". ועיין גם במכתב הגרשז"א שהבאנו לעיל (אות ב') שכתב כעין זה.

ונראה ביאור דבריו, כיון שהטבעת שסוגרת את הכלי משמשת את הכלי לסגירה מוחלטת, והוי מעלה ויתרון לכלי, הרי היא נחשבת כתוספת על עיקר הפקק, וכל דבר שמיועד כתוספת שימוש לכלי פשיטא דאינה מבטלת את השם כלי, ולכן אין בניתוק הטבעת מהפקק משום עשיית כלי ו"גמר מלאכה".

העולה מדבריו יסוד גדול, דלא חשיב "גמר מלאכה" אלא כשיש בכלי או בבגד איזה חסרון או איזה פגם, שדרך האומנים להקפיד עליו לתקנו ובכה"ג כשמתקן את החסרון או הפגם הר"ז חשיב "גמר מלאכה", וכמו המכה בפטיש על הכלי ליישר את עקמימותו, או משווה את אבני הכותל בשעת הבניה כדי ליישרם (אלו הדוגמאות שכתב הר"ן בפרק כלל גדול למלאכת מכה בפטיש), וכן המסיר את הקשין וקיסמין שנארגו בבגד שלא במתכוין המבואר בגמ' (שבת עה:): ובכל הנ"ל יש פגם או חסרון בגוף הכלי או הבגד.

משא"כ בטבעת המחוברת לפקק, אדרבא הטבעת היא תוספת שמחברים לפקק בכוונה תחילה לתועלת הפקק שייסגר בחוזק, ונמצא שהטבעת המחוברת לפקק היא מעלה ויתרון לפקק ואינה חסרון או פגם, ובכה"ג אע"פ שבגלל הטבעת א"א לפתוח את הפקק, מ"מ כיון שהטבעת נעשתה לצורך ולתועלת השימוש בפקק, פשיטא ליה להגרשז"א דאין בניתוק הפקק מהטבעת משום "גמר מלאכה". וכמבואר בתשובת הגרשז"א (המובאת לעיל) וז"ל "והן אומנם שבגלל תוספת זו אי אפשר להשתמש בפקק מבלי לנתק, מכל מקום ניכר הדבר שהוא כבר פקק הברגה עם תוספת של מיתלה (היינו טבעת) שיהא אפשר להשתמש בו (בפקק) בהידוק חזק ולסגור, ואין זה נחשב לעושה כלי בשבת". עכ"ל.

ב. מוכיח שהקפדת האומן - קובעת אם התיקון נחשב ל"גמר מלאכה"

ונראה ראייה ליסודו של הגרשז"א, מדברי המאירי בביאור הל"ט מלאכות (במשנה פרק כלל גדול), וז"ל: "המכה בפטיש, ובכללו כל גמר מלאכה. שזו היא דרך האומנים כשגומרים מלאכתם מעיינים בה אם נשאר בה דבר מועיל להשלים תיקונו, ומתקן בקורנס תיכף שנגמרה מלאכתו". ונראה מדבריו שהקפדת האומן היא שגורמת לפעולה להחשב "גמר מלאכה", וכשהאומן אינו מקפיד הר"ז חשוב כמו שנגמרה כבר מלאכת הכלי.

וכן נראה מדבריו בביאור הלכה (סי' ש"מ ד"ה וחייב) לענין חיתוך דפי ספר שלא נחתכו

מבעור יום שאסור לחותכם משום מכה בפטיש (מלבד איסור קורע). וכתב הטעם דחייב משום מכה בפטיש משום "דידוע דדרכן של האוגדי ספרים לעיין ולחתוך לבסוף כל הדפין המחוברים זה לזה". וחזינן מדברי הבה"ל שאם לא היה דרכם של האוגדי ספרים לחתוך את הדפין לא היה נחשב החיתוך "לגמר מלאכה". ומוכח דהקובע בשם "גמר מלאכה" הוא "הקפדת האומן". עיי"ש.

וכן ראה בדברי המשנ"ב סי' ש"ב ס"ק ח' שכתב וז"ל "כתבו האחרונים דהוא הדין דאסור להסיר השלל שעושין החיטים בתחילת התפירה, כדי לחבר החתוכים, ואפשר דחייב נמי יש בזה, שדרך האומנין להסיר בעת גמר מלאכה". וה"נ מבואר בדבריו דמשום שיש בזה "הקפדת האומן" הרי"ז חייב משום מכה בפטיש, ומשמע שאם האומן לא היה מקפיד על הסרת השלל מהבגד לא היה מתחייב בזה משום מכה בפטיש, ודוק.

וכן ראה בשו"ת אגרות משה (ח"א סי' קכ"ב אות ב') שכתב שההגדרה של איסור "גמר מלאכה" הוא, שמסלק או מתקן איזה דבר שהאומנים מקפידים עליו, וכל עוד שלא תיקן את אותו הדבר, בעיני האומן הכלי אינו נחשב כגמור, עיי"ש והוא כמש"כ. וראה עוד במש"כ בספר בנין שבת (בפתיחה למלאכת מכה בפטיש אות ה') שהבאנו ראיות מדברי הראשונים ש"הקפדת האומן" היא אשר קובעת איזה פעולה נחשבת ל"גמר מלאכה".

ומעתה לפי"ז אין מקום לומר שיהיה בפתיחת הפקק משום גמר מלאכה, כיון דאדרכה האומנין מקפידין בכוונה תחילה שהטבעת תהיה מחוברת לפקק כדי שיהא סגור בחוץ ולא יוכל כל אדם לפותחו, והרי זה תוספת לתועלת השימוש בפקק ואין בחיבור הטבעת שום חסרון או קלקול בפקק.

ולפי"ז גם לא קשיא מה שהקשו (ראה לעיל אות ב' מה שהקשה בשו"ת מנחת אשר) מפותח בית הצואר שכבר נפתח וחזר האומן ותפרו שלדעת רבינו ירוחם אסור לפותחו (הובא ברמ"א שי"ז ס"ג), דשאני פותח בית הצואר, שהתפירות נעשו בשעת התפירה כשעדיין לא נגמרה מלאכת הבגד, שכן האומנים היו תופרים את בית הצואר בשעת עשיית הבגד כדי שהתפירה תתישב בטוב (כמבואר לעיל פרק ב'), ונמצא שהתפירה נצרכת רק בשעת עשיית הבגד, אבל אחרי שכבר נגמרה מלאכת הבגד אין בתפירות האלו שום צורך ותועלת, ואדרכה התפירה היא קילקול והפרעה לשימוש בבגד שהרי א"א ללבוש את הבגד כשהוא תפור, ובכה"ג סבר רבינו ירוחם שהפותח את בית הצואר הרי"ז חייב משום "גמר מלאכה". משא"כ בטבעת המחוברת לפקק, הטבעת אינה קילקול והפרעה לשימוש בפקק, אלא אדרכה קבעו את הטבעת בכוונה תחילה לתועלת השימוש של הפקק שלפעם הראשונה יהא סגור בחוץ, ופשיטא דבכה"ג ניתוק הפקק מהטבעת לא חשיב "גמר מלאכה".

ג. פתיחת פקק שהטבעת אינה נראית וניכרת בפני עצמה

הנה בשנים האחרונות ישנו יצור חדש של פקקים מפלסטיק (כגון של ספרינג וקוקה קולה) שאין רווח כלל בין הטבעת לפקק, אלא הטבעת צמודה לגמרי לפקק, ואין הטבעת נראית נפרדת מהפקק אלא נראית כחלק מהפקק, ויש רק היכר של חריץ דק בין הפקק לטבעת, וגם הטבעת היא יותר דקה וגמישה מהפקק. וצ"ע האם היתור של הגרשז"א וצ"ל שייך גם בפקקים אלו. שהרי לשונו בתשובה (המובאת לעיל פרק א') היא "שניכר ממש שהוא [הטבעת] דבר נפרד [מהפקק]". וראיתי לכמה ממחברי זמננו שכתבו שבפקקים החדשים האלו, שהטבעת אינה ניכרת ונפרדת בפני עצמה, אף לדעת הגרשז"א אסור לפותחה בשבת, (וכ"כ הגרפ"א פאלק שליט"א במאמרו הנזכר לעיל).

אולם לענ"ד נראה שמתשובות הגרשז"א (שהובאו לעיל בפרק ב' - וג' בטעם השני והשלישי)

נראה מוכח שאין צורך שהטבעת תהא נפרדת בפני עצמה ממש, שהרי בתשובותיו שם לא הזכיר כלל התנאי שהטבעת תהיה ניכרת ונפרדת בפני עצמה. וכן נראה מתשובת הגרשז"א שנדפסה בספר "מאור השבת" (ח"ב מכתב ל"ב אות ז') שכתב להיתר לפתוח את הפקקים של מכסה המיזנו ושל בקבוקי שמן, ואע"פ שהשואל כתב לו שהטבעת שלהם אינה ניכרת ונפרדת בפני עצמה, עיי"ש.

ונראה מזה, דעיקר דעת הגרשז"א הוא, שכל שניכר שהטבעת היא רק תוספת על הפקק, ואינה ממש גוף אחד עם הפקק, אין בניתוקה משום גמר מלאכה, והיינו שדי בכך שניכר שהטבעת אינה מגוף הכלי כדי להיתר את ניתוקה, ואין צורך שהטבעת תהא נפרדת בפני עצמה ממש. וא"כ הכא נמי בפקקים החדשים הנ"ל, שפיר ניכר שהטבעת היא רק תוספת על הפקק ואינם מגוף הפקק עצמו, כיון שישנו חריץ בין הפקק לטבעת, וכן משום שהטבעת יותר דקה וגמישה מהפקק, וא"כ נמצא שאף בפקקים החדשים שפיר ניכר ונראה, שהטבעת אינה מגוף הפקק עצמו, אלא היא רק תוספת על הפקק. ובכה"ג אין בניתוק הטבעת משום גמר מלאכה, כיון שהפקק כבר נגמרה מלאכתו, והטבעת אינה אלא תוספת ע"ג הפקק לפעם הראשונה, ולכן אין הטבעת מבטלת שם כלי מהפקק, וכמבואר לעיל פרק ב'.

וכן נראה מדברי הגרשז"א שכתב בתיקונים ומילואים לספר שש"כ פ"ט הערה ס"א (שזו היא תשובתו האחרונה בנושא, וכתב בה את כל שלושת הטעמים יחדיו, ונדפס בשש"כ החדש פ"ט הערה עג') וז"ל "אך אם פקק הברגה נעשה כולו לפני ההרכבה על הבקבוק (כפקק של פלסטיק) הואיל והטבעת שבקצה עוד לפני הפתיחה ניכר שהיא דבר נפרד מגוף הפקק, וניכר הדבר שעשוי רק שבתחילה יהא ראוי לסגירה מוחלטת, ושיהא ניכר אם מישו פתח אותו, נראה דמותר וכו'". עכ"ל.

ונראה מדבריו, שעיקר ההיתר הוא משום שניכר שהטבעת אינה חלק מגוף הפקק ממש, אלא היא רק תוספת ע"ג הפקק המיועדת לסגירה מוחלטת, ובכה"ג אין בניתוקה משום "גמר מלאכה" (ואין צורך שהטבעת תהיה נפרדת ממש). וכמבואר יסוד זה באריכות לעיל פרק ב'. ונמצא לפי"ז שגם בפקקים מפלסטיק החדשים הנ"ל לדעת הגרשז"א מותר לפותחם.

והצעתי שאלה זו, בפני הג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א, והסכים עימי לדינא, שעיקר סברת ההיתר של פתיחת הפקק מפלסטיק הוא, משום שניכר שהטבעת אינה מגוף הפקק אלא היא רק תוספת לחיזוק הסגירה של הפקק, לכן אין נפק"מ אם הטבעת צמודה לפקק או שאינה צמודה לפקק, ובכל אופן שניכר שהטבעת אינה מגוף הפקק ממש, אין בניתוקה משום "גמר מלאכה", וכמבואר. עכ"ל.

פרק ד: סיכום דיני פתיחת פקקים - ממתכת ומפלסטיק

א. החילוק בין פקק פלסטיק - לפקק ממתכת

לסיום המאמר, נביא את דברי הגרשז"א, שיש חילוק לדינא, בין פקק העשוי מפלסטיק שמותר לפותחו בשבת, לבין פקק העשוי ממתכת שאסור לפותחו בשבת [כמבואר לעיל הערה 1]. ומדברי הגרשז"א (המובאים לעיל פרקים א-ב) נראה, שיסוד החילוק הוא, משום שיש הבדל באופן יצור הפקקים, בין פקק מפלסטיק לבין פקק ממתכת, לכן דינם חלוק ושונה זה מזה. וכדלהלן:

בפקק ממתכת - ישנם שתי סיבות לאיסור:

א. הפקק נעשה על צואר הבקבוק - בפקק של פח הכל נעשה רק על צואר הבקבוק, ולא חל

עליו שם פקק הברגה רק לאחר הניתוק מהטבעת. ונמצא שפתיחת הפקק היא גמר מלאכתו, ולכן אסור לפותחו משום עשיית כלי בשבת. [כ"כ במנחת שלמה ח"א סי' צ"א ס"ק י"ב, ובח"ב סי' י"א ס"ק י', הובא לעיל בטעם השני בפרק ב'.]

[ב] הטבעת היא חלק בלתי נפרד מגוף הפקק - כתב הגרש"א וז"ל "מה שכתבתי בפשיטות לאסור פתיחת פקק הברגה, הוא רק כשהטבעת הנלחצת היא ממש חלק בלתי נפרד מגוף הפקק, ולכן אף אם קלקולו הוא רק בגלל ההידוק [של הטבעת שנלחצת ע"ג הבקבוק וא"א לפתוח את הפקק בלא ניתוק הטבעת], מכל מקום יש לראותו כפקק מקולקל, אשר רק ע"י הניתוק מהטבעת הוא שוב חוזר להיות פקק יותר קצר ומתוקן והר"ז מתקן את גוף הפקק, ואסור לפותחו משום גמר מלאכה" עכ"ל. [כ"כ במנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י', הובא לעיל בטעם הראשון בפרק א']

בפקק פלסטיק - ישנם שתי סיבות לחיתור:

א] הפקק כבר נגמרה מלאכתו לפני הרכבתו על הבקבוק - פקק ההברגה של פלסטיק נעשה כולו לפני ההרכבה על הבקבוק, והטבעת היא רק תוספת חד פעמית לפעם הראשונה בלבד שהפקק יהא סגור בחוץ, לכן אין הטבעת מבטלת שם כלי מהפקק, ואין בפתיחת הפקק ובניתוק הטבעת משום גמר מלאכה. [כ"כ במנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י', ובמאור השבת ח"א עמ' הובא לעיל בפרק א-ב]

ב] ניכר שהטבעת היא דבר נפרד ואינה גוף אחד עם הפקק - שהרי ניכר שהפקק הוא עיקר הכלי, והטבעת היא רק תוספת ע"ג הפקק, כמו שעוה וטיט שתפקידה לסגור בחוץ את הפקק לפעם הראשונה. ולכן הרי הם [הפקק והטבעת] כשני דברים נפרדים, ומשום כך אין בניתוק הפקק מהטבעת משום גמר מלאכה. [כ"כ במנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י', ובמאור השבת ח"א עמ' תפב', הובא לעיל בטעם הראשון בפרק א'.]

ב. סיכום דיני פתיחת פקקים ומכסים ממכתח ומפלסטיק - ודיני "גמר מלאכה"

א] כל כלי או בגד שעדיין לא נגמרה מלאכתו - והוא מחוסר גמר, אסור בשבת לגמור את מלאכתו משום איסור מכה בפטיש. וכדאיתא בגמ' (שבת עה:): רבה ורב זירא אמרי תרווייהו, כל מילתא דאית ביה גמר מלאכה, חייב משום מכה בפטיש. וכ"כ רש"י ר"פ הבונה (ד"ה המכה) ו"כל הגומר בשבת מלאכה תולדת מכה בפטיש היא". [ראה לעיל פרק א'.]

ב] איסור "גמר מלאכה" בדבר שכבר נגמרה מלאכתו - בגד שבית הצואר שלו כבר נפתח, ולאחר שנגמרה מלאכתו חזרו ותפרו את בית הצואר, אע"פ שבגלל התפירה אי אפשר להשתמש בבגד, מ"מ אין בפתיחת בית הצואר איסור דמכה בפטיש. שמכיון שכבר נגמרה מלאכת הבגד, שוב אין בפתיחת בית הצואר איסור של גמר מלאכה. [כ"כ במג"א סי' שיי"ז ס"ק י"א, ובשו"ע הגר"ז סי' שיי"ז ס"ו, ובמשנ"ב סי' שיי"ז ס"ק כ"ג, ובחזו"א סי' נ"ב ס"ק יז', ובמנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י', וכמבואר כ"ז לעיל בפרק ב']

ג] איסור "גמר מלאכה" - במסלק דבר צדדי - איסור "גמר מלאכה" הוא, רק באופן שגומר ועושה פעולה בגוף הכלי, כמו מיישר עקמיותו של כלי או מיישר את האבנים שבכותל, ולא כאשר מסלק דבר צדדי שאינו חלק מהכלי. ואעפ"י שהדבר הצדדי מפריע לשימוש ואי אפשר להשתמש בכלי בלי סילוקו, מכל מקום אי"ז נחשב "גמר מלאכה הכלי". [ראה לעיל בפרק א' אות ג-ד' ראיות לדבר].

ד] פקק העשוי ממכתח - הפקק נעשה ומיוצר רק על צואר הבקבוק, ולא חל עליו שם פקק הברגה אלא לאחר ניתוק הטבעת, ומכיון שהטבעת היא גוף אחד ממש עם הפקק, נמצא שבפתיחת הפקק ובניתוק הטבעת נהפך הפקק להיות כלי מתוקן הראוי לשימוש, ולכן אסור לפותחו בשבת

משום איסור עשיית כלי. [כ"כ במנחת שלמה ח"א סי' צ"א ס"ק י"ב, ובח"ב סי' י"א ס"ק י'-ד', הובא לעיל בפרק ב'.]

ה] פקק העשוי מפלסטיק - הפקק נעשה ונגמר כולו עוד לפני הרכבתו על הבקבוק, וניכר שהטבעת היא רק תוספת חד פעמית לצורך סגירה מוחלטת של הפקק לפעם הראשונה בלבד, וגם ניכר שהטבעת היא דבר נפרד ואינה חלק מגוף הפקק, לכן אין בפתיחת הפקק משום גמר מלאכה. [כ"כ במנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י'-ד', ובתיקונים ומילואים לספר שש"כ פ"ט הערה ס"א, הובא לעיל בפרק ב'.]

ו] פקקים מפלסטיק שהטבעת צמודה לפקק [פקקים חדשים המצויים כיום] - פקק מפלסטיק שהטבעת צמודה לפקק ואין רווח אויר בין הפקק לטבעת, אע"פ שלא ניכר שהטבעת היא דבר נפרד מהפקק, מ"מ כיון שניכר שהטבעת היא רק תוספת על עיקר הפקק ואינו מגוף הפקק ממש (בגלל החרין שיש בין הפקק לטבעת, וכן בגלל שהטבעת היא יותר דקה וגמישה מהפקק), הר"ז מותר לפותחם כדין פקק פלסטיק הנ"ל, ואין בפתיחתם משום גמר מלאכה. [ראה לעיל בפרק ג' אות ג'.]

ז] מכסה של בקבוק שמון, וכן מכסה של מיונו, וכן מכסה של קופסת קואקר - מכסים של קופסאות מזון, שמחובר למכסה כמין פס פלסטי שמקיף את הכיסוי מסביב, וע"י כך המכסה תפוס בחוץ, ואי אפשר לפתוח את המכסה אלא ע"י שתולש את הפס מפלסטיק שמקיפו. ה"נ מכיון שהמכסה כבר נגמרה מלאכתו, וניכר שהפס הזה הוא רק תוספת על המכסה ואינה מגוף המכסה, לכן אין בהסרת הפס פלסטי מהמכסה משום גמר מלאכה, ומותר להסירו ולפתוח את המכסה, וכדין פקק מפלסטיק המבואר לעיל אות ה'. [כ"כ הגרש"א במנחת שלמה ח"ב סי' י"א ס"ק י', ובתשובה שנדרסה בספר "מאור השבת" (ח"ב מכתב ל"ב אות ז').]

ח] מכסים שבכדי לפותחם צריך לנתק חתיכת פלסטיק - וכן כיוצ"ב מיני מכסים של קופסאות מזון, אשר כדי לפותחם, צריך לנתק איזה חתיכת פלסטיק המחוברת לכיסוי [מצוי בכיסוי לגלידה] כיון שניכר שהחתיכה המחוברת למכסה, היא רק תוספת על עיקר המכסה כדי לסגור בחוץ, ואינה מגוף המכסה, ה"נ מותר לנתק את החתיכת פלסטיק ולפתוח את המכסה, ואין בהסרת החתיכה מהמכסה משום גמר מלאכה. [כנ"ל אות ז'.]

ט] הסרת הנייר המכסה את האספלנית - נייר המכסה את מקום הדבק של האספלנית (פלסטר) מותר להסירו בשבת, ואין בזה משום גמר מלאכה, כיון שהנייר אינו אלא כיסוי חיצוני ואינו מגוף המדבקה, ואין בהסרתו משום מכה בפטיש. [ראה בספר בנין שבת פרק ט' אות ב' בשם הגרש"א, וכן בשש"כ פרק לה' הערה ע'-עא'.]

י] הפרדת גביעי לבן - גביעי לבן המחוברים משעת עשייתם - כיון שכל גביע ניכר ועומד בפני עצמו הר"ז כמי שנגמרה מלאכתו, ולכן אין בהפרדתם משום איסור מכה בפטיש, וכדמוכח מדברי הרמב"ם בד"ק מפריד ב' כלים מחוברים שאין בהפרדתם משום מכה בפטיש אלא אסור להפרידם משום "נראה כמתקן" [כמבואר לעיל פרק א' אות ג-ד'.]

ובהפרדת הגביעי לבן אין משום "נראה כמתקן" כמו במפריד ב' כלים המחוברים שיש בהפרדתם משום "נראה כמתקן" (כמבואר בר"מ הובא לעיל), דשא"ב ב' כלים המחוברים שהם מחוברים ונראים ככלי אחד [כמו שכתב בברטנורא עדיות פ"ב מ"ו שהכלים המחוברים נראים כמו "כדור חלול מבפנים"] וככה"ג כשמפרידם הר"ז אסור משום ש"נראה כמתקן", כיון שמכלי אחד נהיו ב' כלים, משא"כ בגביעי לבן שהם ניכרים ועומדים כב' כלים שונים ונפרדים, אין בהפרדתם משום "נראה כמתקן" עיי"ש. [כ"פ הגרש"א, ראה בספר בנין שבת פרק כ"ח אות ב'.]